

Ярослав Котилко

доктор філософії з державного управління,
заступник начальника відділу юридичного забезпечення
та правової аналітики
Державної служби України з етнополітики та свободи совісті
(Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3870-5431
y.kotylko@gmail.com

DOI: 10.33498/louu-2026-02-093

УДК 342.7(4/9)

АЛЬТЕРНАТИВНА (НЕВІЙСЬКОВА) СЛУЖБА В ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ: ПРАВОВІ МОДЕЛІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз альтернативної (невійськової) служби у Греції, Швейцарії, Фінляндії, Естонії, Литві, Вірменії, Республіці Корея та Тайвані з метою окреслення правових моделей і інституційних механізмів реалізації права на відмову від військової служби з мотивів совісті. Досліджено конституційні підходи до закріплення оборонного обов'язку та альтернативної служби, показано розбіжності між моделями, що прямо визнають альтернативну службу на рівні конституції, і моделями, де відповідні гарантії формуються переважно законом. Проаналізовано інституційний дизайн систем (комісійні процедури оцінки переконань або адміністративно-централізоване управління), а також види альтернативної служби, її тривалість і базові елементи організації (підготовка, місця проходження, тривалість тощо). Обґрунтовано, що ефективність альтернативної служби залежить від нормативної визначеності, інституційної спроможності адміністратора та нейтральних критеріїв оцінки переконань. Сформульовано орієнтири для вдосконалення українського регулювання в умовах воєнного стану та євроінтеграційних зобов'язань.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба; оборонний обов'язок; свобода совісті; військовий обов'язок; сумлінна відмова.

У контексті триваючої широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України питання належного нормативного врегулювання та інституційної організації альтернативної (невійськової) служби набуває особливої актуальності. Держава об'єктивно потребує своєчасного й якісного комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Водночас Конституція України[1] гарантує свободу світогляду і віросповідання, передбачаючи можливість заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у випадках, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина.

Україна взяла зобов'язання до I кварталу 2026 року забезпечити право на сумлінну відмову від військової служби з мотивів релігійних переконань

[1] Конституція України від 28 червня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 05.01.2026).

© Ярослав Котилко, 2026

під час воєнного стану[2]. У цьому контексті звернення до досвіду зарубіжних держав, які виробили різні моделі та інституційні механізми альтернативної служби, є необхідним для формування концептуально цілісних і практично дієвих рішень.

Проблематика реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в умовах війни вже ставала предметом дослідження українських науковців, зокрема, С. Рабіновича, Б. Мохончука, В. Голуба, І. Пироги, М. Бєлової, В. Фрідманської, О. Білаш, Т. Карабіна, Я. Митровки, О. Олійника та ін. У їхніх працях переважно акцентовано увагу на аналізі національного законодавства та проблемах його застосування.

Водночас у сучасних наукових пошуках відчутною є нестача системного узагальнення зарубіжного досвіду, а національне регулювання проходження альтернативної (невійськової) служби потребує нових підходів, де корисними видаються засновані на практиках демократичних держав щодо поєднання гарантій свободи совісті з потребами національної оборони. Саме тому доцільним є звернення до порівняльного аналізу досвіду зарубіжних країн, які виробили різні підходи до: 1) нормативного закріплення права на відмову від військової служби з мотивів совісті; 2) інституційного дизайну механізмів його реалізації (визначення компетентного органу або комісії); 3) класифікації видів альтернативної служби та встановлення її тривалості.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є розгляд правових моделей та інституційних механізмів альтернативної (невійськової) служби на прикладі Греції, Швейцарії, Фінляндії, Естонії, Литви, Вірменії, Республіки Корея та Тайваню з акцентуванням на тих аспектах, що мають практичне значення для напрацювання сучасних ефективних підходів до реалізації конституційного права на відмову від військової служби з мотивів совісті.

Досвід держав, що розглядаються, демонструє різні конституційні підходи до закріплення оборонного обов'язку та можливості його виконання через альтернативну службу. У частині країн відповідні положення сформульовані як прямі конституційні норми про альтернативну службу. В інших конституція встановлює загальний обов'язок оборони і/або містить відсилку до закону, який визначає підстави та порядок звільнення чи заміни служби з мотивів совісті. Така різноманітність конституційних конструкцій становить вихідну рамку для подальшого порівняльного аналізу моделей правового регулювання та інституційних механізмів їх реалізації.

Греція. Грецька модель вирізняється тим, що конституційний текст прямо допускає запровадження альтернативної служби як форми виконання обов'язку захисту вітчизни для осіб, які з мотивів переконань не

[2] Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС": розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення 05.01.2026).

можуть проходити збройну службу. Частина 6 ст. 4 Конституції Греції встановлює, що

> *кожен грек, здатний носити зброю, зобов'язаний робити внесок у захист Вітчизни, як це передбачено законом. Положення частини шостої не перешкоджає законодавчому встановленню обов'язкового пропонування інших видів служби у складі або поза збройними силами (альтернативна служба) особам, які мають документально підтверджену відмову від проходження збройної або загальновійськової служби з мотивів переконань*[3].

Відповідно до ст. 59 Закону Греції № 3421/2005 особи, які через свої релігійні або ідеологічні переконання відмовляються виконувати військовий обов'язок, можуть бути визнані совісними відмовниками. Такі переконання повинні бути складовою цілісної системи світогляду особи, ґрунтуватися на усвідомлених релігійних, філософських чи моральних поглядах, що систематично проявляються в її поведінці[4].

Швейцарія. Швейцарська конституційна конструкція була змінена після референдуму 1992 р., у результаті якого до Основного закону включено положення про цивільну службу як заміну військовій. Норма поєднує обов'язок військової служби, наявність альтернативної (цивільної) служби та інститут компенсаційного збору за невиконання обов'язку в обох формах. Стаття 59 Федеральної конституції Швейцарської Конфедерації передбачає, що

> *обов'язок військової служби покладається на громадян Швейцарії чоловічої статі, а закон має передбачати альтернативну цивільну службу. Для жінок військова служба є добровільною. Громадяни Швейцарії чоловічої статі, які не проходять ні військову, ні альтернативну службу, сплачують компенсаційний збір, який встановлюється Конфедерацією, а нараховується та стягується кантонами*[5].

Естонія. Конституція Естонської Республіки поєднує загальний обов'язок участі в національній обороні з прямим приписом щодо альтернативної служби для осіб, які відмовляються від обов'язкової служби в силах оборони з релігійних або моральних причин. Тож конституційна модель Естонії охоплює не лише випадки, коли відмова зумовлена релігійними переконаннями в межах певної конфесійної традиції, а й ситуації, коли особа з власних морально-світоглядних міркувань вважає проходження служби у збройних силах неприйнятним. Стаття 124 Конституції Естонської Республіки встановлює, що

---

[3] The Constitution of Greece, 07.06.1975 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/ebooks/ekdoseis/2019_THE-CONSTITUTION-OF-GREECE/26/index.html> (accessed 05.01.2026).

[4] Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις: Νόμος 3421/2005, 13.12.2005 <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/159282/nomos-3421-2005> (accessed 05.01.2026).

[5] Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 1 January 2021) <https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/en/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-en-pdf-a.pdf> (accessed 05.01.2026).

громадяни Естонії зобов'язані брати участь у національній обороні на підставах та в порядку, передбаченому законом. Особи, які відмовляються від обов'язкової служби в силах оборони з релігійних або моральних причин, зобов'язані проходити альтернативну службу у порядку, передбаченому законом[6].

Вірменія. Вірменська Конституція прямо визнає право особи замінити військову службу альтернативною, якщо виконання військового обов'язку суперечить її віросповіданню або релігійним переконанням, залишаючи деталізацію процедур на рівні закону. Частина 3 ст. 41 Конституції Республіки Вірменія передбачає, що *'кожен громадянин, віросповіданню чи релігійним переконанням якого суперечить військова служба, має право замінити її альтернативною службою в установленому законом порядку'*[7].

Литва. Конституція Литовської Республіки формулює оборонний обов'язок як право й обов'язок громадянина та водночас прямо закріплює можливість виконання цього обов'язку через військову або альтернативну службу. Цим задається конституційна рамка рівнозначності двох форм служби, а порядок їх проходження визначається законом. Стаття 139 Конституції Литовської Республіки встановлює, що *'захист Литовської Республіки від зовнішнього збройного нападу є правом та обов'язком кожного громадянина Литовської Республіки. У встановленому законом порядку громадяни Литовської Республіки зобов'язані проходити військову або альтернативну службу з охорони краю'*[8].

Фінляндія. Фінська Конституція у загальній формі закріплює обов'язок участі або сприяння національній обороні та спеціально підкреслює, що звільнення (або незалучення) з міркувань совісті врегульовується законом. Тож конституційна норма закладає основу для правового механізму реалізації свободи совісті у сфері оборонного обов'язку через законодавче регулювання. Стаття 127 Конституції Фінляндії визначає, що *'кожен громадянин Фінляндії зобов'язаний брати участь або допомагати в національній обороні, як це передбачено законом. Положення про право на звільнення від участі у військовій національній обороні з міркувань совісті встановлені законом'*[9].

Тайвань. Конституція Республіки Китай (Тайваню) формулює загальний обов'язок проходження військової служби, не деталізуючи альтернативні форми її виконання. Відповідно, конкретні моделі "замінної / альтернативної служби" визначаються спеціальним законодавством. Стаття 20 Консти-

[6] Eesti Vabariigi põhiseadus, Vastu võetud 28.06.1992 <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002> (accessed 05.01.2026).
[7] Constitution of the Republic of Armenia, 05.07.1995 <https://www.president.am/en/constitution-2015> (accessed 05.01.2026).
[8] Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija20220522.htm> (accessed 05.01.2026).
[9] The Constitution of Finland, 11.06.1999 <https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1999/eng/731> (accessed 05.01.2026).

pravoua.com.ua

туції Тайваню проголошує, що *'громадяни зобов'язані проходити військову службу відповідно до закону'*[10].

Республіка Корея. Конституція Республіки Корея закріплює загальний обов'язок національної оборони, залишаючи на розсуд законодавця визначення умов його виконання. Альтернативна служба прямо не згадується в конституційному тексті, а її запровадження і параметри формуються на рівні законодавства та конституційної юриспруденції. Частина 1 ст. 39 Конституції Республіки Корея передбачає, що *'усі громадяни несуть обов'язок національної оборони відповідно до умов, передбачених Законом'*[11].

Наведені конституційні приписи уможливлюють окреслити загальний нормативний контур: у таких державах, як Греція, Швейцарія, Естонія, Литва, Вірменія, Фінляндія альтернативна служба прямо передбачена або виразно допускається на рівні Конституції, тоді як у Тайвані (Республіка Китай) і Корейській Республіці конституційний припис насамперед фіксує обов'язок оборони / військової служби та залишає питання заміни служби чи звільнення з мотивів совісті для подальшого законодавчого врегулювання.

Водночас аналіз конституційних норм засвідчує, що в окремих державах на рівні основного закону закріплюється не лише можливість заміни військової служби з релігійних мотивів, а й ширше – з огляду на переконання совісті та моральні підстави. Так, частина конституцій прямо оперують категоріями "моральні причини" або "переконання" як самостійною підставою для альтернативної служби, тоді як інші не зводять її виключно до релігійного критерію, залишаючи законодавцю простір охоплювати також нерелігійні, але глибокі світоглядні заперечення щодо служби зі зброєю.

Частина 4 ст. 35 Конституції України, подібно до ч. 3 ст. 41 Конституції Республіки Вірменія, пов'язує можливість заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою з наявністю релігійних переконань[12]. Водночас навіть за зовнішньої подібності таких формулювань простежується суттєва концептуальна відмінність: у Конституції Вірменії використовуються дві суміжні підстави – віросповідання та релігійні переконання. Перша категорія має переважно ідентифікаційний характер і пов'язана зі сповідуванням певної релігії як системи віровчення та практик, що здебільшого проявляється в належності до конкретної релігійної організації. Натомість релігійні переконання є категорією індивідуальною, що відображає особистий внутрішній світогляд і може існувати незалежно від формального членства в релігійній інституції.

В Українській Конституції законодавець оперує саме категорією "релігійні переконання", що за своєю природою спрямована на оцінку змісту пе-

[10] Constitution of the Republic of China (Taiwan), 01.01.1947 <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=A0000001> (accessed 05.01.2026).
[11] Constitution of the Republic of Korea <https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?lang=ENG&hseq=1> (accessed 05.01.2026).
[12] Конституція України (н 1).

реконань, а не формального статусу особи. У Положенні про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби[13] застосування відповідної конституційної гарантії знівельовано фактичним використанням критерію належності до певної релігійної організації як визначальним (або навіть єдиним) доказовим маркером. Такий підхід є проблемним у правовому сенсі, тому що підміняє конституційний критерій "переконань" організаційною належністю і може призводити до невиправданого звуження змісту права: особа зі щирими релігійними переконаннями, яка не є членом жодної релігійної організації, опиняється в менш сприятливому становищі, ніж особа з формально підтвердженим членством.

Щодо відсутності згадки про альтернативну (невійськову) службу в конституціях Південної Кореї та Тайваню (Республіці Китай) потрібно зазначити, що Південна Корея не мала альтернативної служби до недавнього часу – конституційна норма про загальний військовий обов'язок (ст. 39) традиційно тлумачилася як така, що не допускає винятків. Лише у 2018 р. Конституційний суд Республіки Корея визнав відсутність альтернативної служби неконституційною, що змусило законодавця запровадити відповідний інститут з 2020 р. – шляхом внесення змін до Закону "Про військову службу" та ухвалення спеціального закону про альтернативну службу[14].

Подібно до цього на Тайвані (Республіці Китай) альтернативна служба існує на підставі закону: відповідно до ст. 5 Закону "Про систему військової служби" альтернативна (замінна) служба є однією з форм виконання військового обов'язку нарівні зі строковою службою. Тайванське законодавство протягом 2000-х років розвинуло спеціалізовані підвиди такої служби, що розглянемо далі[15].

Ключовим елементом правового механізму альтернативної (невійськової) служби є інституційне визначення органу (або системи органів), який ухвалює рішення про визнання призовника відмовником з мотивів совісті та забезпечує організацію й адміністрування проходження альтернативної служби. У досліджуваних державах простежуються дві базові моделі: 1) комісійна, за якої питання обґрунтованості переконань розглядає спеціальний колегіальний орган, часто з міждисциплінарним або змішаним складом, та 2) адміністративно-централізована, за якої весь комплекс питань альтернативної служби зосереджено у спеціалізованому центральному органі з чітко визначеною компетенцією та процедурами.

Комісійна модель притаманна, зокрема, таким країнам, як Литва, Вірменія, Греція та Республіка Корея. Логіка цієї моделі полягає в тому, що

[13] Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1999 р. № 2066 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2026).

[14] Conscientious Objectors: Constitutional Court of Korea, 2011Hun-Ba379, Jun 28, 2018 <https://isearch.ccourt.go.kr/view.do?idx=00&docId=33791_010200> (accessed 05.01.2026).

[15] Act of Military Service System: Law of the Republic of China (Taiwan), 03.05.2023 <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=F0040001> (accessed 05.01.2026).

pravoua.com.ua

визначення наявності конфлікту совісті потребує не лише формальної перевірки документів, а й колегіальної оцінки обставин, що потенційно підвищує рівень об'єктивності та знижує ризики упередженого ставлення до переконань особи.

У Литві заяви призовників про проходження альтернативної служби розглядає спеціальна комісія з оцінки обґрунтованості переконань, до складу якої входять представники традиційних релігійних громад, освітніх установ та інших інституцій громадянського суспільства. Комісія надає рекомендаційний висновок, а остаточне рішення – визнати переконання достатніми чи ні – ухвалює компетентний орган системи національної оборони (військовий комісаріат)[16].

Аналогічно у Вірменії постійно діє Республіканська комісія з питань альтернативної служби, до складу якої входять представники органів у справах релігій, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту тощо. Комісія ухвалює рішення кваліфікованою більшістю (2/3 голосів) і може задовольнити заяву (визначивши вид служби – альтернативна "військова" чи трудова) або відхилити її.

У Греції рішення про надання статусу відмовника ухвалює міністр національної оборони на підставі висновку міждисциплінарної комісії при міністерстві. Комісія проводить співбесіду із заявником, перевіряє подані документи та надає рекомендацію, яка слугує підставою для адміністративного рішення міністра.

Особливо розвиненою у процесуальному вимірі є модель Республіки Корея, де створено незалежну Комісію з альтернативної служби – колегіальний орган із 13 членів (правники, науковці, психологи, правозахисники, посадовці), які мають значний професійний стаж. Важливо, що члени Комісії призначаються різними органами (включно з парламентом і Національною комісією з прав людини), що забезпечує інституційний плюралізм і знижує ризик залежності від одного центру впливу. Комісія здійснює детальний розгляд кожної заяви: проводить опитування, може викликати свідків, витребувати інформацію та ініціювати додаткові перевірки[17].

Поряд із комісійною моделлю поширеним є інший підхід – створення окремого державного органу, який забезпечує повний цикл адміністрування альтернативної служби: від реєстру, прийняття та супроводу заяв до організації місць служби, переведення, дисциплінарних процедур і контролю. Важливою відмінністю цієї моделі є зміщення акценту з "оціночної" комісійної процедури на адміністративне управління системою, стандартизацію процесів і централізацію відповідальності.

[16] Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas, 1998 m. gegužės 5 d. Nr. VIII-723 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.56646/asr> (accessed 05.01.2026).

[17] Act on assignment to and performance of alternative service: Law of the Republic of Korea <https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=70244&type=sogan&key=3> (accessed 05.01.2026).

Так, у Фінляндії функціонує Центр альтернативної служби, який виконує адміністративні функції щодо альтернативної служби та підпорядковується Міністерству економіки і праці. Центр веде облік альтернативників, затверджує організації як місця проходження служби, укладає з кожним службовцем трудові контракти, видає накази про призначення, переведення і звільнення, а також застосовує дисциплінарні стягнення. Він уповноважений надавати відстрочку (до 3 років) з поважних причин і, у разі мобілізації, відповідає за розподіл альтернативників між установами, залученими до виконання завдань у надзвичайний період, та організовує прискорену підготовку.

Ключовою інституційною ознакою Швейцарії є наявність спеціалізованого цивільного органу – Федерального відомства цивільної служби (ZIVI), яке адмініструє всі аспекти її проходження. Показовою є еволюція критеріїв допуску: до 31 березня 2009 р. застосовувалася модель обов'язкового слухання, де заявник мав доводити конфлікт совісті; надалі було запроваджено принцип "доказової готовності", за яким сама добровільна згода проходити цивільну службу, тривалість якої у 1,5 раза перевищує строк військової, вважається достатнім підтвердженням наявності конфлікту між переконаннями та військовим обов'язком[18]. Додатковою рисою є використання цифрових інструментів (зокрема платформи "ZiviConnect") для взаємодії між службовцями, приймаючими установами та державними органами, що підвищує прозорість і керованість системи[19].

Естонія демонструє модель, у якій альтернативна служба адмініструється через спеціалізований державний орган – Агентство оборонних ресурсів у системі Міністерства оборони. Рішення про заміну військової служби альтернативною приймається на підставі вмотивованої заяви. Уповноважений орган може вимагати додаткові пояснення та робити запити до місця навчання / роботи або до релігійної організації. Агентство також може змінювати місце проходження альтернативної служби за обґрунтованою заявою службовця, а в його структурі діє профільний підрозділ комплектування, який забезпечує організацію призову й супровід альтернативної служби та комунікаційні заходи у сфері національної оборони[20].

Отже, комісійна та адміністративно-централізована моделі різняться не лише організаційною формою, а й логікою забезпечення балансу між свободою совісті та оборонним обов'язком: перша робить акцент на колегіальній процедурній оцінці переконань, друга – на централізації управління, стан-

[18] Verordnung über den zivilen Ersatzdienst (Zivildienstverordnung, ZDV) vom 11. September 1996. Der Schweizerische Bundesrat <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1996/2685_2685_2685/de> (accessed 05.01.2026).

[19] Verordnung über die Datenbearbeitung im automatisierten Informationssystem des Zivildiensts vom 16. Oktober 2024, Der Schweizerische Bundesrat <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2024/595/de> (accessed 05.01.2026).

[20] Kaitseressursside Ameti põhimäärus, Vastu võetud 27.03.2013 nr 25 <https://www.riigiteataja.ee/akt/129032013004?leiaKehtiv> (accessed 05.01.2026).

pravoua.com.ua

дартизації процедур та інституційній відповідальності за функціонування системи загалом.

Україна фактично відійшла від комісійної моделі, не запровадивши натомість спеціалізованого органу, відповідального за формування державної політики та адміністрування альтернативної (невійськової) служби. Зокрема, у 2013 р. були внесені суттєві зміни до Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, внаслідок яких комісійний підхід до розгляду заяв було скасовано, а повноваження з ухвалення рішень передано окремим структурним підрозділам органів виконавчої влади. Нині для вирішення питання про направлення на альтернативну службу громадянин після взяття на військовий облік, але не пізніше ніж за два календарні місяці до початку встановленого законодавством періоду призову на військову службу, особисто подає письмову заяву до відповідного структурного підрозділу місцевої державної адміністрації за місцем проживання. Також було ліквідовано Комісію у справах альтернативної (невійськової) служби України та скасовано Положення про комісії у справах альтернативної (невійськової) служби України[21].

Такий підхід видається дискусійним з погляду належної організації проходження альтернативної служби та гарантій реалізації конституційного права. Відхід від колегіального розгляду заяв і відсутність спеціалізованого центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого належало б формування політики та адміністрування альтернативної служби, створює низку системних ризиків. До них належать: однобічність і непослідовність оцінки заяв у різних адміністративно-територіальних одиницях; підвищені корупційні ризики та ризики конфлікту інтересів; дефіцит процедурної прозорості та ефективного контролю; залежність результату розгляду від управлінської позиції конкретного керівника структурного підрозділу; а також ускладнення забезпечення єдиних стандартів доказування та мотивування рішень. Сукупно це підриває передбачуваність правозастосування і може призводити до фактичного звуження змісту права на альтернативну (невійськову) службу.

Варто також відзначити, що моделі альтернативної (невійськової) служби в різних країнах різняться за видами такої служби. Деякі держави передбачають лише один вид такої служби (як правило, цивільну або трудову службу), тоді як інші запровадили декілька її форм.

У Греції Закон № 3421/2005 регулює порядок призову і проходження альтернативної служби, визначаючи її як альтернативну (невійськову) цивільну службу поза збройними силами. Греція має лише одну форму такої служби – саме цивільну службу у вигляді суспільно корисної роботи. Її три-

[21] Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 № 180 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.01.2026).

валість суттєво перевищує строк військової служби: за чинними нормами, альтернативники служать 23 місяці замість повних 12 місяців військової служби, 17 місяців замість скороченої військової служби 9 місяців. Цивільну службу проходять у державних або благодійних установах у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, довкілля, культури тощо.

Швейцарія також має лише один основний вид альтернативної служби – це альтернативна цивільна служба для тих, хто не може служити в армії з мотивів совісті. Строк цивільної служби становить у 1,5 раза довше тривалості військової – якщо строкова служба солдата триває 245 днів, то альтернативник служитиме 367 днів. Цивільна служба у Швейцарії має невійськовий характер і здійснюється в установах, що діють в інтересах суспільства – охорони здоров'я, соціального забезпечення, освіти, охорони довкілля, збереження культурної спадщини, гуманітарної допомоги тощо. Також у системі швейцарського військового обов'язку існує і "альтернативна військова служба" – для непридатних за станом здоров'я – вони залучаються до служби цивільного захисту або сплачують спеціальний збір, але це окремий випадок, не пов'язаний зі свободою совісті.

В Естонії альтернативна служба виступає єдиною формою невійськового виконання оборонного обов'язку, інтегрованою до загальної системи національної оборони. Закон Естонської Республіки "Про службу в Силах оборони"[22] 2012 р. визначає альтернативну службу як різновид обов'язкової підготовки до захисту держави для осіб, які з міркувань совісті не можуть проходити службу зі зброєю. Тривалість альтернативної служби встановлюється урядом і натепер становить 12 місяців, що відповідає максимальному терміну строкової військової служби. Сфера проходження альтернативної служби є функціонально орієнтованою та достатньо широкою: закон допускає направлення альтернативників до державних і муніципальних установ у сферах соціального захисту, рятувальних служб, охорони здоров'я, забезпечення критичної інфраструктури тощо, а за окремим рішенням – також до приватних організацій, які надають соціальні послуги на підставі договорів (контрактів) із державою.

Вірменія запровадила кілька видів альтернативної служби, щоб урахувати різні ступені неприйняття військової служби. Закон Республіки Вірменія "Про альтернативну службу" (чинний з 2004 р., зі змінами 2013 р.) передбачає два види альтернативної (невійськової) служби:

– Альтернативна військова служба – проходить у Збройних Силах, але без зброї. Цей особливий вид державної служби призначений для осіб, чиї переконання дозволяють службу в армії, проте не дозволяють носити або застосовувати зброю. Альтернативні військовослужбовці носять спеціальну форму з нашивками, складають присягу, але не виконують бойових завдань

[22] Kaitseväeteenistuse seadus (lühend – KVTS) 13.06.2012 <https://www.riigiteataja.ee/akt/110072012001> (accessed 05.01.2026).

і не займають посад, передбачених для звичайних військових. Строк такої служби – 30 місяців, що перевищує тривалість звичайної строкової служби (24 місяці).

– Альтернативна трудова служба – проходить поза межами Збройних Сил, у цивільних державних установах чи на державних підприємствах. Вона призначена для тих, чиї релігійні або моральні переконання цілком виключають будь-яку форму військової служби. Альтернативники цього виду працевлаштовуються на час служби на посади в установах (лікарні, соціальні заклади, комунальні служби тощо) і виконують там роботу на загальних засадах, хоча й з деякими обмеженнями (наприклад, не можуть обіймати керівні посади). Строк трудової служби – 36 місяців, тобто на пів року довше, ніж альтернативної військової. Спочатку ці строки були 36 і 42 місяці відповідно, але їх скоротили після критики Венеційської Комісії щодо надмірності[23].

Литва запровадила єдиний вид альтернативної служби – альтернативну невійськову (цивільну) службу, проте цей інститут охоплює як мирний час, так і особливий період мобілізації. Від 1990-х років норми про альтернативну службу інтегровані в Закон Литви "Про військову службу" від 1996 р., що об'єднує питання військової і альтернативної служби. Відповідно до цього закону альтернативна служба розглядається як форма виконання військового обов'язку для призовників, які через релігійні чи пацифістські переконання не можуть служити зі зброєю. Вона здійснюється у формі суспільно корисної праці в державних або муніципальних установах (лікарнях, соціальних службах, школах, рятувальних підрозділах тощо)[24].

У мирний час строк альтернативної служби становить 10 місяців – це приблизно відповідає тривалості строкової служби для більшості призовників (Литва після перерви відновила призов з 2015 р., строк служби в армії становить 9–12 місяців). Важливо, що литовське законодавство гарантує право на альтернативну службу і під час загальної мобілізації: у разі воєнного стану громадянин, якого визнано совісним відмовником, проходить невійськову службу протягом усього періоду мобілізації – фактично до офіційного оголошення демобілізації.

Фінляндія має розвинуту та структуровану систему альтернативної служби, яка передбачає декілька форм виконання обов'язку залежно від обставин. Її основи визначає Закон "Про альтернативну службу"[25] 2007 р. Базовим видом є звичайна альтернативна служба в мирний час – фактично

[23] On alternative service: Law of the Republic of Armenia, adopted on 17 December 2003 <https://www-arlis-am.translate.goog/hy/acts/117011?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=wapp> (accessed 05.01.2026).

[24] Lietuvos Respublikos Karo prievolės ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas, 1996 m. spalio 22 d. Nr. I-1593 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.32330/asr> (accessed 05.01.2026).

[25] Non-Military Service Act (1446/2007) (as amended by the Act No 940/2013) <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/688240/mainPdf/main.pdf?timestamp=2007-12-27T22%3A00%3A00.000Z> (accessed 05.01.2026).

це цивільна трудова служба на користь суспільства. Її тривалість нині становить 347 днів (≈11,5 місяців), що дорівнює максимальному терміну строкової військової служби. Раніше альтернативна служба була довшою, але у 2019 р. її скоротили до паритетного рівня, щоб усунути каральний характер. Служба починається з 4 тижнів навчання у Центрі альтернативної служби (включає цивільний захист, першу допомогу та інші навички замість військової підготовки), після чого 319 днів альтернативник працює в обраній установі. Сфери праці – медицина, соціальний захист, екологія, освіта, поштово-логістичні послуги, охорона довкілля тощо. Перелік затверджує уряд і він широкий, щоб кожен міг знайти прийнятне місце служби.

Окрім базової служби, фінський закон передбачає додаткову, надзвичайну та мобілізаційну форми служби. Додаткова служба – це короткострокові збори (навчання) для осіб, які вже пройшли альтернативну службу, на випадок, якщо вони залучатимуться в особливий період. Її мета – підтримувати навички альтернативників та інтегрувати їх до планів оборони. Загальна тривалість додаткової служби не може перевищувати 40 діб за весь період до досягнення особою 50 років. Надзвичайна служба – це виконання обов'язків альтернативної служби в умовах надзвичайного стану (наприклад, великі стихійні лиха, катастрофи) для підтримки функціонування суспільства. Вона оголошується урядом і може стосуватися як військовозобов'язаних, так і альтернативників. Мобілізаційна служба – у разі оголошення мобілізації особи, які раніше пройшли альтернативну службу, можуть бути призвані знову виконувати невійськові завдання на період війни. Закон прямо гарантує: в разі війни чи надзвичайної ситуації альтернативники будуть задіяні в цивільній обороні, охороні об'єктів, рятувальних та інших невійськових роботах, але не мобілізуватимуться до збройних сил.

Тайвань (Республіка Китай) розробив унікальну модель альтернативної служби, що характеризується різноманітністю форм і гнучкістю. Законодавство (зокрема Положення про замісну службу 2000 р.) прирівнює альтернативну (невійськову) службу до виконання військового обов'язку нарівні зі строковою службою[26]. Залежно від характеру завдань, у Тайвані діють три основні форми замісної служби:

– Загальна замісна служба *(General Substitute Service)* – універсальна цивільна служба, що охоплює широкий спектр громадських робіт. Призовників направляють до поліції (допоміжні ролі), пожежно-рятувальних частин, лікарень та соціальних служб, екологічних, освітніх і аграрних установ, роботи з корінними народами тощо. Фактично це аналог класичної альтернативної служби у сфері суспільно корисної праці.

– Науково-дослідна замісна служба *(R&D Substitute Service)* – спеціалізована форма, в якій призовники з відповідною освітою та навичками залуча-

[26] Enforcement Statute for Substitute Services: Law of the Republic of China (Taiwan), 21.01.2021 <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0040017> (accessed 05.01.2026).

pravoua.com.ua

ються до роботи над науковими дослідженнями, інноваційними проєктами і технологічними розробками, важливими для держави. Мета – використати інтелектуальний потенціал молоді для розвитку науки і підвищення обороноздатності, надаючи можливість виконати обов'язок без зброї.

– Промислово-технічна замісна служба *(Industry Training Substitute Service)* – форма, що поєднує службу з професійним навчанням на підприємствах. Призовників направляють на заводи, у компанії високотехнологічного сектору чи іншої промисловості, де вони проходять стажування й одночасно працюють, здобуваючи фах. Ця форма покликана підтримати економіку кадрами і дати молоді професію, виконуючи оборонну роль опосередковано через розвиток промислового потенціалу[27].

Стандартна тривалість альтернативної служби на Тайвані натепер співмірна зі строковою військовою службою. Після останніх реформ 2022–2023 рр. строк строкової служби відновлено до 12 місяців (з 2024 р.), відповідно альтернативна служба також триватиме не менше року. Закон встановлює правило: загальний термін служби альтернативника (включно з підготовчим курсом) не може бути меншим, ніж дійсної військової служби у мирний час. Водночас для спеціалізованих форм допускається довша служба – на період до 3 років більше за строк військової служби. Тобто, наприклад, за військового обов'язку 12 місяців, служба в рамках R&D чи промислової програми може тривати до 4 років. Це обґрунтовується тим, що такі призовники проходять глибшу професійну підготовку, беруть участь у складних довготривалих проєктах, і для стабільності роботи установ потрібно, щоб вони служили довше. Якщо ж призовник припиняє спеціалізовану службу достроково (за власною ініціативою чи за порушення дисципліни), він зобов'язаний відслужити повний строк загальної служби наново – це запобігає зловживанням, коли хтось намагається скоротити собі час, покинувши R&D-програму раніше.

Республіка Корея (Південна Корея) є порівняно новим прикладом запровадження альтернативної служби. Після низки рішень Конституційного суду та тиску міжнародних організацій у 2019 р. парламент ухвалив Закон "Про створення та проходження альтернативної служби"[28]. Цим законом встановлено єдиний вид альтернативної служби – це невійськова служба в пенітенціарних установах (в установах виконання покарань)[29].

Закон 2019 р. визначив тривалість альтернативної служби 36 місяців, тобто вдвічі довше, ніж строкової військової служби (18 місяців). Крім того,

[27] Enforcement Rules of the Implementation Act of Substitute Services: Ministry of the Interior, Republic of China (Taiwan), 19.12.2018 <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=D0040018> (accessed 05.01.2026).

[28] Constitutional challenge to Article 88, Paragraph 1 of the Military Service Act: Constitutional Court of Korea, Heon-Ba 61, 2004 Heon-Ba 62, 2004 Heon-Ba 75, October 28, 2004 <https://isearch.ccourt.go.kr/view.do?idx=00&docId=12975_010500> (accessed 05.01.2026).

[29] Act on assignment to and performance of alternative service, Act No. 19789, 31.12.2019 <https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=70244&lang=ENG > (accessed 05.01.2026).

альтернативники зобов'язані були проживати при казармах пенітенціарної установи всі три роки, мали обмеження на вільне пересування, контакти, сімейне життя тощо. Альтернативники направляються працювати на господарських посадах у тюрмах і слідчих ізоляторах, підпорядкованих Міністерству юстиції[30]. По суті, умови були суворіші, ніж у солдатів строкової служби.

Така модель викликала значну критику: її розцінили як покарання, щоб відлякати потенційних відмовників від реалізації права на совість. Конституційний суд Республіки Корея у травні 2024 р. розглянув скарги альтернативників і визнав низку положень неконституційними – зокрема, надмірну тривалість (36 місяців) та обмеження проходження служби лише у в'язницях. Суд постановив, що така система порушує принцип рівності та гідності, і зобов'язав законодавця скоротити строк та розширити сфери альтернативної служби[31]. На час підготовки цього огляду уряд Південної Кореї працює над поправками.

Висновки. Розглянуті зарубіжні системи альтернативної (невійськової) служби демонструють різні, але концептуально співмірні підходи до поєднання оборонного обов'язку та свободи совісті. Їхня архітектура визначається історичним досвідом держав, моделлю національної оборони, рівнем безпекових ризиків і традиціями публічного адміністрування. Швейцарія та Фінляндія репрезентують інституційно "зрілу" модель, у якій існує чітко визначений адміністратор, стандартизовані та порівняно прозорі процедури доступу до альтернативної служби, а також елементи первинної підготовки й системного обліку осіб, що проходять службу. Греція, Литва й Естонія інтегрують альтернативну службу в ширшу концепцію всеосяжної оборони та резерву, закріплюючи її як рівноцінний спосіб виконання конституційного обов'язку перед державою. Тайвань, своєю чергою, вирізняється багатоваріантністю форм замісної служби (зокрема науково-дослідною та промислово-технічною), що дає змогу одночасно забезпечувати потреби оборони та спрямовано залучати людський капітал до пріоритетних секторів. Вірменія застосовує диференційований підхід через співіснування двох форм альтернативної служби (альтернативної "військової" та трудової), тоді як Республіка Корея демонструє інститут, який сформувався порівняно недавно під впливом конституційної юриспруденції та перебуває на етапі подальшого коригування з огляду на вимоги рівності й недискримінації.

У всіх досліджених країнах альтернативна служба не трактується як привілей або спосіб уникнення оборонного обов'язку. Навпаки, вона роз-

[30] Enforcement decree of the Act on assignment to and performance of alternative service: Presidential Decree No. 30807, Jun. 30, 2020 < https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=67622&lang=ENG> (accessed 05.01.2026).

[31] Case on Alternative Military Service: Constitutional Court of Korea, 2021Hun-Ma117, May 30, 2024 <https://isearch.ccourt.go.kr/download.do?filePath=/st_xml/sdata3/ccourt/xmlData_new/xmlFile/0/010400/2024/pdf/e2021m117_1.pdf> (accessed 05.01.2026).

глядається як інша форма його виконання, яка має бути організаційно забезпеченою, співмірною за тривалістю та соціальними гарантіями, а також процедурно справедливою. Звідси випливає ключовий методологічний висновок: життєздатність інституту альтернативної служби визначається не лише формальним закріпленням права, а передусім здатністю держави створити стабільну інституційну модель із передбачуваними правилами доступу, належним адмініструванням і контролем.

В Україні доцільно створити центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування та реалізацію державної політики у сфері альтернативної (невійськової) служби. Такий орган має забезпечувати єдині стандарти розгляду заяв, ведення реєстру місць проходження служби, координацію з органами оборони та соціальної сфери, а також контроль за прозорістю процедур і однаковістю правозастосування по всій території держави. Це підвищить інституційну спроможність системи та мінімізує ризики фрагментарної й дискреційної практики на місцевому рівні.

Також, з огляду на зарубіжні підходи, доцільним вважаємо запровадження в Україні двох взаємодоповнювальних видів альтернативної служби:

– альтернативної військової служби (небойового характеру) – у складі сил оборони або інших державних структур, без носіння і застосування зброї, з фокусом на забезпечувальних функціях (логістика, евакуація, ремонт, медичне забезпечення, інженерні та інші роботи);

– альтернативної трудової (цивільної) служби – поза межами Збройних Сил України, у системі охорони здоров'я, соціального захисту, цивільного захисту, критичної інфраструктури та інших суспільно необхідних сфер.

Такий підхід, по-перше, уможливив би врахувати різну природу переконань: для частини осіб неприйнятним є лише використання зброї, але не сама військова служба, тоді як для інших – неприйнятною є будь-яка форма військової служби. По-друге, модель альтернативної військової служби може мати практичну оборонну цінність для держави, оскільки забезпечувальні завдання у воєнний час є критично важливими й потребують підготовленого персоналу на небойових посадах. По-третє, диференціація видів служби узгоджується з принципом "рівнозначності обов'язку" – особа не звільняється від свого конституційного обов'язку, а виконує його в іншій формі.

З урахуванням того, що окремі релігійні традиції не допускають складання присяги, доцільно передбачити, за зразком Литви, підписання письмового зобов'язання морально-етичного характеру як альтернативу тексту присяги для осіб, які проходитимуть альтернативну військову службу. Такий інструмент одночасно забезпечує дисциплінарну й ціннісну основу служби, не вступаючи у конфлікт зі свободою совісті.

Одним із практичних бар'єрів реалізації права на альтернативну службу в Україні залишається обмежена доступність місць проходження служби.

Навіть у мирний час відсутність належно сформованої мережі установ, готових приймати альтернативників, призводила до ситуацій, коли особа визнавалася сумлінним відмовником, але не могла реально розпочати службу. Відтак необхідно законодавчо визначити механізм формування та підтримання реєстру місць альтернативної служби, встановити обов'язки державних / комунальних установ щодо участі в цій системі, а також передбачити інституційний орган з функціями координації, контролю та забезпечення єдиної практики.

Yaroslav Kotylko

ALTERNATIVE (NON-MILITARY) SERVICE IN FOREIGN STATES: LEGAL MODELS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS

Abstract. This article provides a comparative legal analysis of alternative (non-military) service in Greece, Switzerland, Finland, Estonia, Lithuania, Armenia, the Republic of Korea, and Taiwan in order to delineate the legal models and institutional mechanisms for implementing the right to refuse military service on grounds of conscience. It examines constitutional approaches to enshrining the duty of national defence and alternative service, and demonstrates the differences between systems that expressly recognise alternative service at the constitutional level and those in which the relevant guarantees are shaped primarily by legislation. The study analyses the institutional design of these systems (commission-based procedures for assessing convictions versus administratively centralised governance), as well as the types of alternative service, its duration, and the basic organisational elements (training, places of service, duration, etc.). It substantiates that the effectiveness of alternative service depends on normative clarity, the institutional capacity of the administering authority, and neutral criteria for assessing applicants' convictions. The article formulates guidelines for improving Ukrainian regulation under martial law and in light of Ukraine's European integration commitments.

Keywords: alternative (non-military) service; duty of national defence; freedom of conscience; military duty; conscientious objection.